

UV RAPPORT 2011:13

ARKEOLOGISK UTREDNING

Landvetter Airport City

Västergötland, Härryda och Landvetter socknar,

Björrod 1:13, Råvelås 1:2 m.fl.

Gundela Lindman

UV RAPPORT 2011:13

ARKEOLOGISK UTREDNING

Landvetter Airport City

Västergötland, Härryda och Landvetter socknar,

Björöd 1:13, Rävelås 1:2 m.fl.

Gundela Lindman

Riksantikvarieämbetet,
arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Väst)
Kvarnbygatan 12
431 34 Mölndal
Tel.: 010-480 81 90
Fax: 010-480 82 13

e-post: uvvast@raa.se
e-post: foramn.efternamn@raa.se
www.arkeologiuv.se

© 2011 Riksantikvarieämbetet
UV Rapport 2011:13

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0233.
Kartor är godkända från sekretessynpunkt för spridning.
Lantmäteriverket 2011-02-23. Dnr 601-2011/702.

Bildredigering Lena Troedson

Layout Lena Troedson

Omslag

Framsida: Bergsmark i utredningsområdet.

Baksida: Motorvägen skär igenom äldre utmarker.

Flygbussen på väg mot Göteborg. Foto: Gundela Lindman.

Tryck/utskrift Intellecta Infolog, Göteborg 2011

Innehåll

Bakgrund och syfte	5
Metod och genomförande	5
Områdets karaktär	5
De historiska gårdarna	7
Det äldre kartmaterialet	8
Svedjebruket i utmarken	8
Andra utmarksaktiviter enligt det äldre kartmaterialet	8
Terränginventeringens resultat	11
Fornlämningar	11
Övriga kulturhistoriska lämningar	11
Sammanfattande slutsatser	11
Referenser	12
Litteratur	12
Arkivmaterial	12
Kartor	12
Administrativa uppgifter	13
Bilagor	14
Bilaga 1. Nyregistrerade fornlämningar	14
Bilaga 2. Nyregistrerade kulturlämningar	14
Figurförteckning	15

Figur 1. Utsnitt ur Blå kartan (Vägkartan), blad 61 Göteborg (skala 1:100 000), och GSD-Sverigekartan med platsen för utredningen markerad.

Med anledning av en detaljplan för City Airport vid Landvetters flygplats utförde Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten (UV) en arkeologisk utredning, steg 1. Den omfattade arkiv- och kartstudier samt terränginventering inom ett skogbevuxet utmarksområde. Två fornlämningar påträffades vilka bör bli föremål för en begränsad undersökning vid eventuell exploatering av de berörda markområdena. För övrigt föranleder resultaten inget fortsatt steg 2 av utredningen.

Bakgrund och syfte

Med anledning av detaljplanarbete för City Airport vid Landvetters flygplats utförde Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten (UV) en arkeologisk utredning. Den genomfördes enligt länsstyrelsens beslut 2010-10-29 och har bekostats av Härryda kommun. Utredningen skulle utgöra steg 1 i ett planerat utredningsarbete och dess syfte var att ge ett planerings- och beslutsunderlag genom att fastställa förekomsten av fornlämningar och kulturlämningar inom det aktuella området, baserat på arkivstudier och okulär terrängbesiktning.

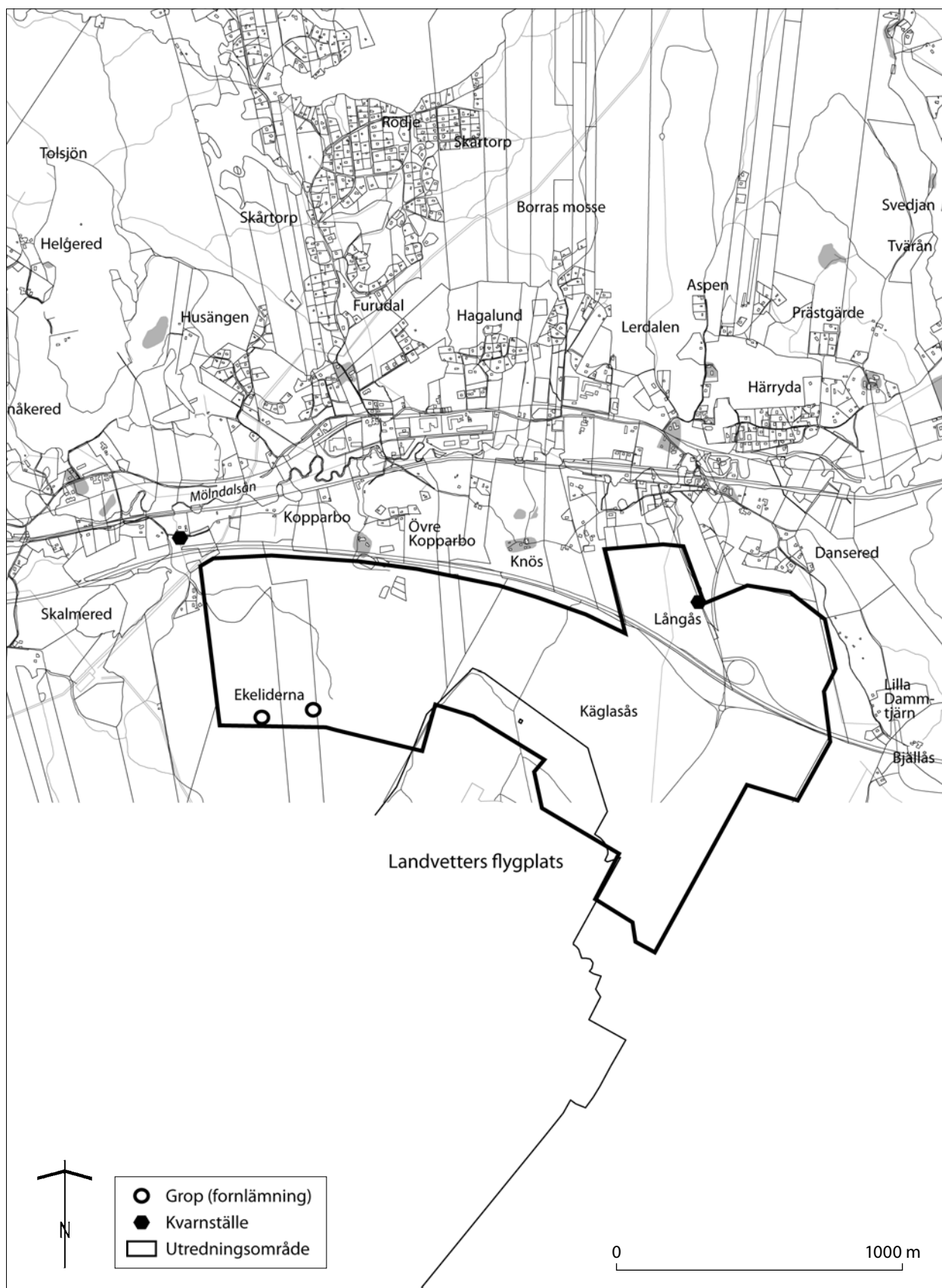
Metod och genomförande

Arbetet omfattade arkiv- och litteraturgenomgång för det aktuella området. Det historiska kartmaterialet för området granskades och analyserades. En detaljerad okulärbesiktning utfördes inom hela utredningsområdet där fasta synliga fornlämningar som till exempel gravar, fossil åkermark, lämningar efter järnframställning etc eftersöktes. Samtidigt bedömdes om det fanns områden som utgjorde lämpliga boplatslägen, vilka skulle kunna innehålla lämningar under markytan, och som skulle behövas utredas vidare i ett kompletterade steg 2 av utredningen. Arbetet dokumenterades med foto och med inmätningar med DGPS (Differential Global Positioning System) i Intrasystemet.

Områdets karaktär

Området ligger i bergiga utmarker cirka en kilometer söder om Mölndalsåns dalgång. Terrängen utgörs av bergshöjder omväxlande med talrika mossmarker. Skogen består mest av planterad granskog samt kalhyggen. Markerna avvattnas mot norr och väster genom mindre bäckar.

Inga fornlämningar var kända inom området eller i dess omedelbara närhet. I Mölndalsåns dalgång finns dock ett antal noteringar om funna stenåldersföremål. Inventeringen gjordes 1918 och man antecknade då fynd av skafthålsyxor, flintmejslar, en dubbeleggad stenyxa, en korphacka och brynstenar på olika håll på gårdarnas marker. Det fynd som låg närmast det aktuella utredningsområdet var ett vid Kopparbo gård, strax norr om utredningsområdet, där man hade hittat en ”väl slipad tjocknackig flintmejsel”.

Figur 2. Utsnitt ur Fastighetskartan, blad 7B 0b, 7B 0i och 6B 9i, med utredningsområdet markerat. Skala 1:20 000.

Inom utredningsområdet har tidigare noterats att en varggrop (Härryda RAÄ 75) förstördes i samband med motorvägsbygget. Den hade legat i slänten mot gården och varit stensatt och hade funnits där sedan slutet av 1860-talet, då ett av husdjuren hade blivit rivet av vargen.

Ett gränsmärke, ett så kallat femstenarör har också funnits, men är numera förstört. Enligt äldre anteckningar (Härryda RAÄ 12) bestod det av fyra stenar som bildade en fyrkant och en femte sten som mittpunkt.

De historiska gårdarna

Huvuddelen av utredningsområdet ligger inom Härryda socken, där fastigheterna *Dansered*, *Knös*, *Kopparbo* och *Rävelås* var berörda. Inom Landvetter socken berördes en del av *Snåkereds* mark (på kartan idag med fastighetsbeteckningen Björröd). Alla gårdarna har skriftliga belägg från 1500-talet. När det gäller skogs- och utmarker till gårdarna, de områden som berördes av utredningen, brukades dessa som gemensam sockenallmänning långt fram i tiden.

Inför bygget av Landvetters flygplats gjordes en kulturhistorisk besiktning av bland annat Rävelsås gårdar. Inga förhistoriska fornlämningar noterades i samband med bygget av flygplatsen (Särllvik dnr 571/1974).

*Figur 3. Mossmarker präglar utredningsområdet.
Foto: Gundela Lindman.*

Det äldre kartmaterialet

De äldsta tillgängliga kartorna är geometriska avmätningar och skifteskarter från 1700- och 1800-talen. En geometrisk avmätning av Kopparbo (1718) karterar en del av nuvarande utredningsområde, medan kartorna för övrigt enbart visar inägorna. Utmarkerna var gemensamma allmänningsskogar så långt fram som till 1840-talet då flertalet av skogsmarkerna för första gången skiftades och karterades. Berg- och skogsmarkerna var tidigare alltså i gemensam ägo mellan gårdarna i området.

Utredningsområdet kan studeras på laga skifteskarter över Dansered (1842), Knös (1844), Kopparbo (1847) och Rävälås (1844) i Härryda socken samt på laga skifteskartan över Snåkered (1855) i Landvetter socken.

Kartorna visar detaljer i terrängen. Mossar, berg och skogsområden är namngivna. I en del fall har benämningarna följt med in i modern tid, som till exempel Hjortemossen och Ekeliderna, Kåglasås och Långås.

Viss förvrängning av namnen kan konstateras då Vindsjö kulle ursprungligen skrevs Winkärs kulle.

Svedjebruket i utmarken

På de äldre lantmäterikartorna har markerna karterats och klassificerats i detalj, på ett sätt som i dagsläget inte till fullo går att utläsa i terrängen. Som exempel kan nämnas Kopparås utmarker enligt laga skifteskartan vid mitten av 1800-talet. På kartan är de klassificerade i drygt 30-talet olika delområden, alla med sina särskilda benämningar. På mitten på 1800-talet var markanvändningen annorlunda mot dagens förhållanden. Åtskilliga stycken har benämningar som visar att man svedjat. Uppskattningsvis utgörs 30 till 40 procent av markerna på Kopparbos utmarker av svedjemarker.

Namn som förekommer på kartorna och som visar på svedning är *Svekullar*, *Qvarnstens svedja*, *Brände skog*, *Björnås svedja* och *Skollmereds svedja*.

På figur 5 har svedjeområdena, så som de angivits på kartorna vid mitten av 1800-talet, markerats på den gamla ekonomiska kartan från 1973.

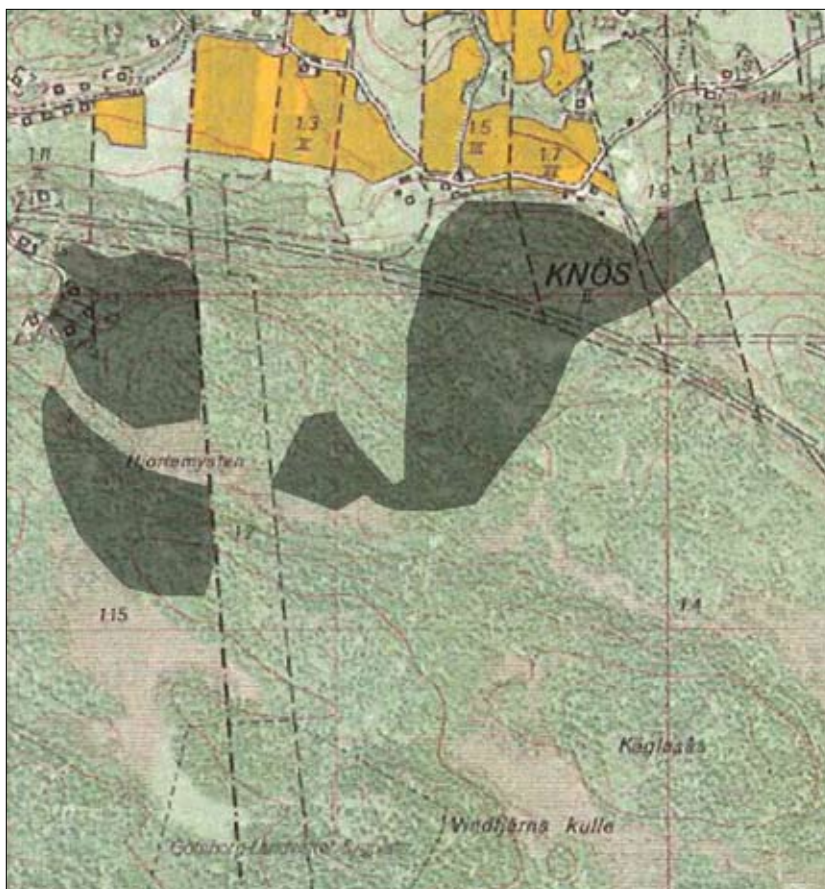
Andra utmarksaktiviteter enligt det äldre kartmaterialet

Namn som *Buahörnet*, *Kvarnemysten*, *Lilla* och *Stora Dammtjärn*, *Ålemåssen* och *Kjesmåsen* ger information om hur markerna utnyttjats.

Myst är en dialektal benämning för mosse eller myr. Flera myst är omnämnda i kartmaterialet. Dammar har byggts för att dämna upp vattnet så att man har kunnat få kvarnar i drift. Ålemossen påminner om fiske och Kjesmåsen syftar sannolikt på att djuren betade vid mossen. Buahörnet kan visa på att en mindre bod legat i området.

Figur 4. Vid 1800-talets mitt karterades svedjemark i det som idag är ett kalbygge. Foto: Gundela Lindman.

Figur 5. Svedjemarker på utmarkerna i Kopparbo och Knös på mitten av 1800-talet. Källa: Laga skifteskartor från 1847 respektive 1844. Underlagskarta ekonomiska kartan från 1973.

Figur 6. Grop med omgivande vall i Björröds utmark. Foto: Gundela Lindman.

Figur 7. Lämningar av en kvarn i Dansered. Foto: Gundela Lindman.

Terränginventeringens resultat

Fornlämningar

På Kopparbo och Björröds marker påträffades två gropar vilka bedömts som fornlämningar. Gropen på Kopparbos mark är 1,5 meter i diameter och 0,8 meter djup (x 6400427/y 1289717). Den omgivande vallen är 1,5 meter bred och intill 0,5 meter hög. Gropen ligger i sandmark i en nordvästsluttning som är beväxt med planterad granskog.

Gropen på Björröds mark är 2,5 meter i diameter och 0,9 meter djup (x 6400383/y 1289487). Vallen är 2 meter bred och 0,5 meter hög. Den ligger i sandmark på ett krön på en avsats mot nordväst. Området är beväxt med planterad granskog.

Övriga kulturhistoriska lämningar

Vid inventeringen gjordes iakttagelser av olika typer av mänskliga aktiviteter inom området. Cirka 17 hektar i södra delen av området var dock redan exploaterat och sprängningar pågick där.

I en mellanstor bäck på Dansereds mark fanns rester av ett kvarnställe samt mera diffusa rester på ytterligare två kvarnställen längs samma bäck. Kvarnplatsen bestod av ett stenfundament, 3×3 meter och intill 1,5 meter högt. Det var kallmurat av stora block med borrhål. Stenarna var upp till 1,5 meter långa. Kvarnen var belägen ovanför ett fall. Några meter norrut fanns rester av ytterligare, delvis raserade stenfundament bildande en rektangel på cirka 5×4 meter.

På Dansereds utmarker fanns också några platser där stenbrytning pågått. Längs en långsträckt sänka på 20–30 meter syntes en del kvarliggande block och på ytterligare ställen i närheten fanns andra spår av stenbrytning. På Dansereds mark fanns även en sentida rest sten, 1 meter hög, 0,7 meter bred och 0,4 meter tjock. Den var väl förankrad i marken nedanför en berghäll i höglänt terräng. Sannolikt utgör den en äldre gränssten.

I Skalmered, strax utanför utredningsområdet noterades även ett gammalt kvarnställe, vilket är noterat på de gamla lantmäterikartorna.

På Knös och Råvelås marker gjordes inga iakttagelser av några kulturhistoriska lämningar.

Sammanfattande slutsatser

Innan flygplatsen och motorvägen byggdes var områdena avsides belägna utmarker som utnyttjades för till exempel bete, torvtäkt, svedjebruk och insamling av ved.

Två fasta fornlämningar i form av gropar noterades i sydvästra delen av utredningsområdet. Dessa bör bli föremål för en begränsad undersökning inför eventuell exploatering av marken. För övrigt föranleder resultaten inget fortsatt steg 2 av utredningen då inga lämpliga boplatslägen för fortsatt utredning kunde konstateras i den karga terrängen.

Referenser

Litteratur

- Bramstång, C. & Rosén, C. 2007. Fångstgropar och klippöverhäng. Västergötland, Landvetter socken, Landvetter 9:1. *UV Väst Rapport 2007:9*. Arkeologisk utredning. Riksantikvarieämbetet.
- Lindman, G. 2007. Smedjan i Salmered. *UV Väst Rapport 2007:6*. Riksantikvarieämbetet.
- Lindman, G. 2008. Landvetter – utbyggnad av Norra Önneröd. *UV Väst Rapport 2008:31*. Arkeologisk utredning. Riksantikvarieämbetet.
- Lindman, G. 2010. Ett skogsområde i Härryda. *UV Väst Rapport 2010:12*. Arkeologisk utredning. Riksantikvarieämbetet.
- Ortnamnen i Göteborgs- och Bohus län*. Sävedals härad.
- Rosén, C. & Streiffert, J. 2007. Kolningsgropar i skogen. Västra Götalands län, Landvetter socken, Härryda kommun, Björred 1:179 med flera. *UV Väst Rapport 2007:18*. Arkeologisk utredning. Riksantikvarieämbetet.
- Rosén, C. 2008. Landvetter Park. Västergötland, Landvetter socken, fornlämning 89, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 104 samt nyupptäckta fornlämningar. *UV Väst Rapport 2008:26*. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet.

Arkivmaterial

Excerptsamling framtagen på RAÄ inför fornminnesinventeringen
Fornminnesregistret

Kartor

Ekonomiska kartan 1973
Generalstabskartan 1869
Laga skifteskartor

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 421-3358-2010.

Länsstyrelsens dnr: 431-18213-2010.

Riksantikvarieämbetets projektnummer: 11817.

Intrasisprojekt: UV2010:226.

Undersökningstid: 17–26 november 2010.

Exploateringsyta: 260 hektar.

Läge: Fastighetskartan, blad 7B 0h, 7B 0i och 6B 9i.

Koordinatsystem: RT 90 2,5 gon V.

Koordinater för undersökningsytans sydvästra hörn:

x 6400347 y 1289301.

Höjdsystem: –.

Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAA, Stockholm: –.

Digital dokumentation: förvaras på UV Väst.

Fynd: inga fynd.

Bilagor

Bilaga 1. Nyregistrerade fornlämningar

Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
Grop	Grop, rund, 1,5 meter i diameter och 0,8 meter djup. Omgivande vall är 1,5 meter bred och intill 0,5 meter hög. Beväxt med en gran. Osäker tolkning: kolningsgrop, förvaringsgrop eller kokgrop. <i>Terräng:</i> I nordvästsluttning. Sandmark. Planterad granskog. <i>Orientering:</i> Cirka 25 meter väster om gräns.	Fast fornlämning
Grop	Grop, 2,5 meter i diameter och 0,9 meter djup. Vallen är 2 meter bred och 0,5 meter hög. Beväxt med fem granar. Osäker tolkning: kolningsgrop, förvaringsgrop eller kokgrop. <i>Terräng:</i> Krön av avsats mot nordväst. Sandmark. Planterad granskog.	Fast fornlämning

Bilaga 2. Nyregistrerade kulturlämningar

Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
Kvarnplats	Kvarnplats, bestående av stenfundament, 3×3 meter och intill 1,5 meter högt. Kallmurat av stora block med borrhål. Stenarna är intill 1,5 meter långa. Fundamentet är beväxt med tre granar. Åtta meter norrut finns rester av ytterligare, delvis raserade stenfundament bildande rektangel på cirka 5×4 meter. Kallmurade intill 2 meter höga. Blocken är kanthuggna och cirka 1×0,8×0,7 meter. Skogsmark. Planterad granskog med inslag av björk. <i>Terräng:</i> Vid fall i mindre bäck. Skogsmark. Granskog med inslag av björk.	Övrig kulturhistorisk lämning
Kvarnplats (ligger strax utanför utredningsområdet)	Kvarnplats, bestående av stenfundament, 5×4 meter (norr-söder) och intill 2 meter högt. Kallmurat av naturliga block, 0,5–1 meter stora. Lämningar av ytterligare två kvarnar finns 10 resp. 15 meter söderut. <i>Terräng:</i> Brant bäckravín. Skogsmark. Blandskog. <i>Belägg:</i> Enskifteskarta 1826.	Övrig kulturhistorisk lämning

Figurförteckning

Figur 1. Utsnitt ur Blå kartan (Väggkartan), blad 61 Göteborg (skala 1:100 000), och GSD-Sverigekartan med platsen för utredningen markerad.	4
Figur 2. Utsnitt ur Fastighetskartan, blad 7B 0h, 7B 0i och 6B 9i, med utrednings- området markerat. Skala 1:20 000.	6
Figur 3. Mossmarker präglar utredningsområdet. Foto: Gundela Lindman.....	7
Figur 4. Vid 1800-talets mitt karterades svedjemark i det som idag är ett kalhygge. Foto: Gundela Lindman.....	9
Figur 5. Svedjemarker på utmarkerna i Kopparbo och Knös på mitten av 1800-talet. Källa: Laga skifteskartor från 1847 respektive 1844. Underlagskarta ekonomiska kartan från 1973.....	9
Figur 6. Grop med omgivande vall i Björröds utmark. Foto: Gundela Lindman.....	10
Figur 7. Lämningar av en kvarn i Dansered. Foto: Gundela Lindman.....	10

Landvetter Airport City

Med anledning av en detaljplan för City Airport vid Landvetters flygplats utförde Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten (UV) en arkeologisk utredning, steg 1. Den omfattade arkiv- och kartstudier samt terränginventering inom ett skogbevuxet utmarksområde. Två fornlämningar påträffades vilka bör bli föremål för en begränsad undersökning vid eventuell exploatering av de berörda markområdena. För övrigt föranleder resultaten inget fortsatt steg 2 av utredningen.

